

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Волошенко Марина Олександрівна

УДК 371.15+373.66+159.922.6+316.624 (043.3)

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНО-КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З
ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Рівне – 2016

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано в Одеському національному політехнічному
університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
КОРНЕЩУК Вікторія Вікторівна,
Одеський національний політехнічний
університет, завідувач кафедри соціальної
роботи та кадрового менеджменту

Опоненти: доктор педагогічних наук, професор
БІДА Олена Анатоліївна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри дошкільної і початкової освіти

кандидат педагогічних наук, доцент
ПЛАТОНОВА Оксана Георгіївна
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка,
доцент кафедри соціальної педагогіки

Захист відбудеться «14» квітня 2016 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 47.104.08 у Національному університеті водного господарства та природокористування за адресою: 33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11, навчальний корпус № 1, кімната 103 (зала засідань).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету водного господарства та природокористування за адресою: 33028, м. Рівне, вул. Приходька, 75, навчальний корпус № 2, кімната 236.

Автореферат розіслано «12» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Кочубей

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Глибокі соціально-економічні і політичні зміни, що відбуваються в сучасному Українському суспільстві, призводять до його нестабільності, нівелювання загальнолюдських цінностей і зниження рівня життя населення, посилення негативних тенденцій, які провокують девіантну поведінку особистості, аномалії її розвитку, подекуди деградацію та саморуйнування. Особливо вразливою демографічною групою щодо розвитку девіантної поведінки є підлітки, адже підлітковий вік є тим складним періодом онтогенезу людини, коли відбувається докорінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, закладаються основи свідомої поведінки, визначається загальна спрямованість у формуванні моральних якостей і соціальних настанов. Девіації відображають негативне ставлення підлітків до соціального середовища, соціальних норм, традицій, впливають на мотивацію їхніх вчинків, ставлення до себе та суспільства. Споживча орієнтація, посилення індивідуальних цінностей, відчуження від суспільного життя, особистісний і груповий егоїзм, відчуженість від дорослих, зневіра та байдужість до всього, відчуття вседозволеності, пасивне ставлення до навчання, шкідливі звички, захоплення азартними іграми, втечі з дому, – є типовими проявами девіантної поведінки в підлітковому середовищі, що зазвичай переростає в аморальний чи противоправний спосіб життя. Саме на тлі безпритульності, наркоманії, токсикоманії, алкоголізації, насильництва, суїцидної та агресивної поведінки загострюється криміногенна ситуація в країні, зростає підліткова злочинність.

Сьогодні накопичено чималий теоретичний і емпіричний матеріал із проблем девіації: висвітлено загальні засади девіантної поведінки (А. В. Демічева, Л. В. Кучерявенко, Т. Є. Мальцева, А. В. Нікітін та ін.); проаналізовано можливості її корекції та профілактики (Т. А. Андронюк, Н. М. Апетик, В. В. Афанасьєва, О. В. Дорогіна, А. Р. Досін, Н. Є. Завацька, Н. А. Зобенько, Г. Д. Золотова, Г. Л. Корчова, Л. М. Линник, Т. П. Малихіна, С. Г. Немченко, Т. К. Окушко, Н. П. Онищенко, Л. Є. Просандєєва, О. О. Сердюк, І. І. Сидорук, О. А. Удалова та ін.); досліджено підготовку майбутніх соціальних педагогів і вчителів до роботи з підлітками девіантної поведінки (Л. В.-В. Вейландє, М. О. Малькова, І. М. Островська-Бугайчук, Н. П. Пихтіна, М. М. Ярошко та ін.).

Результати соціологічних, психолого-педагогічних, правових, медичних досліджень переконують у необхідності попередження асоціальної поведінки підлітків. Особливу роль у роботі з підлітками девіантної поведінки відведено соціальним працівникам, які на професійному рівні здійснюють профілактику та корекцію такої поведінки, реабілітаційну діяльність тощо. Тому підготовку майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками девіантної поведінки вважаємо одним із пріоритетних напрямів їхньої професійної підготовки. Проведений аналіз наукових джерел дозволив дійти висновку, що сучасні дослідження зорієнтовано на: визначення теоретико-методичних засад професійної підготовки фахівців із соціальної роботи (О. А. Біда, О. Г. Карпенко, В. В. Корнєшук, І. М. Мельничук, О. Г. Платонова та ін.); підготовку їх до менеджменту (Є. Г. Сєдов та ін.) та реалізації ідей гендерної рівності (С. М. Гришак

та ін.) в соціальній роботі, застосування технологій медико-соціальної роботи (Д. В. Данко та ін.); формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності (І. І. Боднарук, В. В. Савіцька, С. Ю. Сургова та ін.), їхньої професійної мобільності (Т. Є. Гордєєва та ін.) і комунікативної компетентності (Д. М. Годлевська та ін.); виховання в них гуманності (Н. В. Клименюк та ін.), відповідальності (О. П. Патинок та ін.). Проаналізовано підготовку соціальних працівників за кордоном (О. П. Бартош, О. В. Загайко, А. Є. Кулікова, Н. О. Микитенко, О. В. Ольхович, О. П. Пічкарь, Н. М. Собчак та ін.).

Незважаючи на постійне зростання кількості підлітків із девіантною поведінкою, посилення ролі соціальних служб щодо профілактики та корекції такої поведінки в підлітковому середовищі, необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками-девіантами, означена проблема залишається поза увагою українських науковців, про що свідчать *суперечності* між: вимогами, які висуває сучасне суспільство до соціального працівника щодо роботи з підлітками девіантної поведінки та рівнем їхньої підготовленості до такої роботи; об'єктивною потребою здійснювати профілактику та корекцію девіантної поведінки в підлітків і реальним станом професійної підготовки майбутніх соціальних працівників щодо неї; цілісністю, багатоаспектністю, динамічністю корекційно-профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки та її фрагментарним, безсистемним відображенням у змісті професійної підготовки фахівців із соціальної роботи у вищому навчальному закладі (ВНЗ).

Соціальна значущість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників щодо роботи з девіантними підлітками, а також виявлені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводили відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету «Формування особистості майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки» (№ 0113U001461).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Одеського національного політехнічного університету (протокол № 4 від 24 грудня 2013 року) та погоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 25 листопада 2014 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов і педагогічної моделі формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Мета дослідження зумовила вирішення таких **завдань**:

1. Теоретично обґрунтувати сутність і структуру феномена «підготовленість майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»; уточнити сутність понять «девіантна поведінка», «підліток девіантної поведінки», «профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки», «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки».

2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

3. Обґрунтувати педагогічні умови і розробити педагогічну модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов та розроблену педагогічну модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження – підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: *теоретичного рівня пізнання* (аналіз і систематизація філософської, психолого-педагогічної й навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки); *емпіричного дослідження* (анкетування для виявлення стану підготовленості працюючих і майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ВНЗ; експертне оцінювання для виявлення педагогічних умов формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) з метою реалізації педагогічних умов і апробації педагогічної моделі формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки); *математичної статистики* (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація) з метою перевірки достовірності результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

розкрито сутність феномена «підготовленість майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»;

виявлено структуру підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, до якої віднесено мотиваційний, когнітивний, операційний та емоційно-вольовий

компоненти; визначено критерії (особистісний, змістовий, діяльнісний, регулятивний) і показники підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; схарактеризовано рівні (високий, достатній, низький) досліджуваної підготовленості;

визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; інтеграція знань щодо сутності профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; упровадження в процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників ситуаційного та тренінгового навчання щодо здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; залучення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ситуаціях реальної професійної діяльності);

уточнено сутність понять «девіантна поведінка», «підліток девіантної поведінки», «профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки», «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»;

набула подальшого розвитку професійна підготовка майбутніх соціальних працівників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та апробовано педагогічну модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; методику діагностування рівнів підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; розроблено навчальний посібник до тренінг-курсу «Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки», лекційні, практичні, тренінгові заняття для його проведення.

Зміст і результати наукового дослідження можуть бути використані науково-педагогічними працівниками і студентами ВНЗ у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників і соціальних педагогів у ВНЗ, а також у процесі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників соціальних служб.

Результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес Одеського національного політехнічного університету (довідка № 1716/138-07 від 14.07.2015 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 1130-33/03 від 09.09.2015 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 46 від 19.06.2015 р.), Тернопільського національного економічного університету (акт про впровадження № 126-06/3110 від 18.09.2015 р.), коледжу економіки та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (акт про впровадження № 767 від 19.10.2015 р.), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 2632 від 17.09.2015 р.).

Особистий внесок здобувача в спільних публікаціях: [7] – обґрунтовано концептуальні засади підготовленості майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності; [15] – розроблено лекційні і практичні заняття до тренінг-курсу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювали і отримали позитивні відгуки на науково-практичних конференціях:

міжнародних: «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2013, 2014, 2015 pp.), «Pedagogy and Psychology in the Age of Globalization – 2015» (Будапешт, 2015 p.), «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2015 p.), «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління» (Маріуполь, 2015 p.);

всеукраїнській: «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2015 p.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 15 друкованих працях, із яких 13 одноосібних: 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в закордонному виданні, 7 – у матеріалах наукових конференцій, праць апробаційного характеру, 1 навчальний посібник.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (258 найменувань, з них 12 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 191 сторінці. Робота містить 25 таблиць на 8 сторінках, 2 рисунки на 2 сторінках і 20 додатків, що займають 45 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; висвітлено наукову новизну та практичне значення результатів наукового пошуку; висвітлено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження; подано відомості про публікації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»* – здійснено аналіз вітчизняних та зарубіжних науково-педагогічних досліджень із задекларованої проблеми; розкрито сутність девіації як соціально-педагогічної проблеми, схарактеризовано специфіку соціальної роботи з профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків, схарактеризовано феномени «девіантна поведінка», «підліток девіантної поведінки», «профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки», «професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки», визначено сутність і структуру підготовленості майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Проведений аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволив визначити сутність ключових понять. Так, *девіантною* будемо вважати *поведінку*, що виникає як реакція людини на певні соціальні умови, характеризується невідповідністю офіційно встановленим або діючим у даному суспільстві нормам чи стандартам, внаслідок чого відбувається їх порушення. *Підлітками девіантної поведінки* будемо називати осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, відхилення від загальноприйнятих норм поведінки яких корегуються соціальними службами.

Типовими проявами девіантної поведінки в підлітків визначено такі ситуаційно обумовлені поведінкові реакції, як демонстрація, агресія, виклик, самовільне і систематичне відхилення від навчання або трудової діяльності; систематичні втечі з дому та бродяжництво, пияцтво і алкоголізм; рання наркотизація та пов'язані з нею асоціальні дії; антигромадські дії сексуального характеру; спроби суїциду тощо. Соціальні наслідки девіантної поведінки потребують спеціальних заходів щодо роботи з підлітками. Організація та проведення таких заходів відбувається в межах соціальної роботи.

Основними видами соціальної роботи є такі: соціальні діагностика і профілактика, реабілітація, корекція і терапія, проектування, прогнозування, експертиза, посередництво, консультування, забезпечення, страхування, піклування та ін. Визначення сутності та структури соціальної роботи, її різновидів, дозволили дійти висновку, що профілактика та корекція є її невід'ємними складовими.

Отже, *профілактично-корекційну роботу з підлітками девіантної поведінки* розуміємо як вид професійної діяльності соціальних працівників, спрямованої на виправлення наявних і попередження можливих відхилень у поведінці підлітка шляхом підвищення рівня його соціальної адаптації, що передбачає: переорієнтацію його мотиваційної сфери та системи цінностей; розкриття особистісного потенціалу; розширення соціальних зв'язків; формування позитивного соціального досвіду; залучення до виконання соціальних вимог. Профілактично-корекційна робота передбачає також запобігання перетворенню девіантної поведінки підлітків у злочинну.

Функціями профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки є такі: діагностична (вивчення особистості вихованця: його вікових і психічних особливостей, здібностей, стану його фізичного та морального здоров'я; ступеню та спрямованості впливу мікросередовища; структури навчального колективу; характеру групової взаємодії); організаторська (організація соціально значущої діяльності у відкритому середовищі, входження підлітка до неї як активного суб'єкта); координаційно-посередницька (координація зусиль усіх медичних, культурних, спортивних, правових закладів, суспільних і благодійних організацій, колективу педагогів та учнів у спільному вирішенні соціального становлення підлітка); профілактична (використання всіх спеціально-правових, юридичних, психолого-педагогічних механізмів попередження та корекції негативних явищ, здатних чинити антипедагогічний вплив щодо забезпечення захисту прав дитини); прогностична (прогнозування процесу розвитку особистості у період навчання); конфліктно-захисна (попередження та вирішення конфліктів у

колективах учнів, педагогів, у родинях тощо); психологічної підтримки (надання допомоги щодо вирішення особистих проблем, зняття нервового напруження, стану тривожності, різних роду «комплексів» за допомогою психокорекційних та інших методів впливу) тощо.

Як складний вид професійної соціальної роботи, профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки зумовлює необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників щодо неї у процесі навчання у ВНЗ та формування в них відповідної підготовленості до такої роботи.

В аспекті започаткованого дослідження *професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки* розглядаємо як цілеспрямований процес формування в них знань, умінь, навичок, якостей і практичного досвіду, необхідних для успішного вирішення завдань професійної соціальної роботи з означеною категорією клієнтів.

Підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки розглядаємо як таку їхню інтегративну характеристику, що базується на комплексі здобутих у процесі професійної підготовки знань, умінь, навичок, якостей і передбачає їхню придатність і здатність до виправлення та попередження відхилень у поведінці підлітка, переорієнтації його системи цінностей, розширення соціальних зв'язків, формування позитивного соціального досвіду, залучення до виконання соціальних вимог, запобігання перетворенню девіантної поведінки у злочинну.

Структуру досліджуваної підготовленості утворили: мотиваційний компонент, що свідчить про бажання майбутніх соціальних працівників оволодівати знаннями, вміннями і навичками профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; когнітивний компонент, зумовлений знаннями студентів щодо сутності та специфіки профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; операційний компонент, відображає сформованість їхніх професійно значущих умінь і навичок із профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; емоційно-вольовий компонент, що характеризує здатність студентів до саморегуляції та керування своїм емоційним станом, спроможність аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності. Складовими *мотиваційного компонента* було обрано: мотиваційну орієнтацію майбутніх соціальних працівників у міжособистісних комунікаціях, потребу у професійному саморозвитку; *когнітивного* – знання сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної поведінки підлітків, їх вікових і психологічних особливостей, основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків, а також нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини; *операційного* – дидактичні (вміння знаходити необхідну інформацію, застосовувати відповідні дидактичні форми й методи для проведення виховної роботи з підлітками групи ризику, підлітками девіантної поведінки та їхніми родинями), організаторські (вміння зацікавити підлітків групи ризику, а також підлітків девіантної поведінки альтернативними видами діяльності шляхом організації емоційно привабливого та соціально значущого для них дозвілля; залучати колектив класу, керівництво

загальноосвітнього навчального закладу, родину до профілактики та корекції їхньої поведінки), комунікативні (вміння створювати довірливу атмосферу спілкування з підлітками групи ризику, підлітками девіантної поведінки; проводити бесіди з батьками щодо профілактики або корекції поведінки їхніх дітей), діагностичні (вміння використовувати безпосередню та опосередковану інформацію для вивчення різних проявів девіацій у підлітковому середовищі; визначати реальні прояви девіацій; діагностувати мотиви такої поведінки підлітків; диференціювати психологічно та соціально зумовлені відхилення поведінки; діагностувати умови та чинники «ризиків»; виявляти інтереси, захоплення, здібності підлітків групи ризику, а також підлітків девіантної поведінки), перцептивні (вміння передбачати реакцію підлітків групи ризику, підлітків-девіантів на виховну дію; прогнозувати їхню поведінку у спонтанних і спеціально відтворених педагогічних ситуаціях; прогнозувати можливі варіанти корекції девіантної поведінки), сугестивні (вміння проводити аутогенний, комунікативний та інші види соціально-психологічного тренінгу з підлітками групи ризику та підлітками девіантної поведінки; переконувати їх у згубності та хибності обраних ним настанов і ліній поведінки; переорієнтовувати їхні інтереси, мотиви, цінності), академічні (вміння постійно поповнювати свої знання в галузі соціального забезпечення, психології, педагогіки, медицини, права для ефективного здійснення профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків на засадах сучасних наукових здобутків) вміння; *емоційно-вольового* – самоконтроль у спілкуванні, управління власними емоціями, розпізнання емоцій інших людей, емпатія, аналіз та оцінювання власної діяльності, вольова саморегуляція.

Визначені теоретичні засади було покладено в основу формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

У другому розділі – *«Формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»* – проаналізовано стан підготовки; обґрунтовано педагогічні умови формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, представлено їх реалізацію; обґрунтовано й апробовано педагогічну модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Аналіз стану підготовки майбутніх соціальних працівників щодо формування їхньої підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки здійснювали у трьох взаємодоповнюючих напрямках: провели пілотне діагностування, що мало на меті виявити думку працівників соціальних служб щодо їхньої підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки та необхідності цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до такої роботи; вивчили чинні навчальні програми з підготовки фахівців із соціальної роботи, зокрема проаналізували їхню виробничу практику в соціальних службах в аспекті формування практичних умінь і навичок профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; виявили

думку майбутніх соціальних працівників щодо їхньої підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Проведений аналіз дозволив дійти таких висновків: 1) працівники соціальних служб часто стикаються з необхідністю взаємодіяти з підлітками девіантної поведінки, виконувати профілактично-корекційну роботу з ними, проте не мають спеціальної підготовки щодо цього. Досвід виконання такої роботи працівники здебільшого здобувають у процесі безпосередньої професійної діяльності в соціальних установах; 2) працівники соціальних служб і майбутні соціальні працівники, які здобувають професійну підготовку у ВНЗ, переконані в необхідності цілеспрямованої підготовки до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; 3) незважаючи на розосередження відомостей зі специфіки девіантної поведінки підлітків, що їх отримують майбутні соціальні працівники у процесі професійної підготовки у ВНЗ, студенти мають уявлення щодо сутності девіацій у підлітковому середовищі, форм їх прояву, профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки тощо; 4) у процесі професійної підготовки у ВНЗ майбутні соціальні працівники майже не здобувають умінь та практичних навичок із профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків. Зазначені висновки зумовили необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

В започаткованому дослідженні педагогічні умови розглядаємо як спеціально створений комплекс зовнішніх обставин, упровадження яких у процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників сприятиме розвитку їхньої мотиваційної та емоційно-вольової сфери, формуванню знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Аналіз педагогічних досліджень вітчизняних науковців дозволив систематизувати педагогічні умови, які справляють позитивний вплив на ефективність професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у ВНЗ, зокрема підготовки до роботи з підлітками девіантної поведінки. Шляхом експертного оцінювання педагогічними умовами формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у процесі їхньої професійної підготовки було визначено: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; інтеграція знань щодо сутності профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; упровадження в процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників ситуаційного та тренінгового навчання щодо здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; залучення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ситуаціях реальної професійної діяльності.

Зміст експериментально-дослідної роботи представлений педагогічною моделлю формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (див. рис. 1),

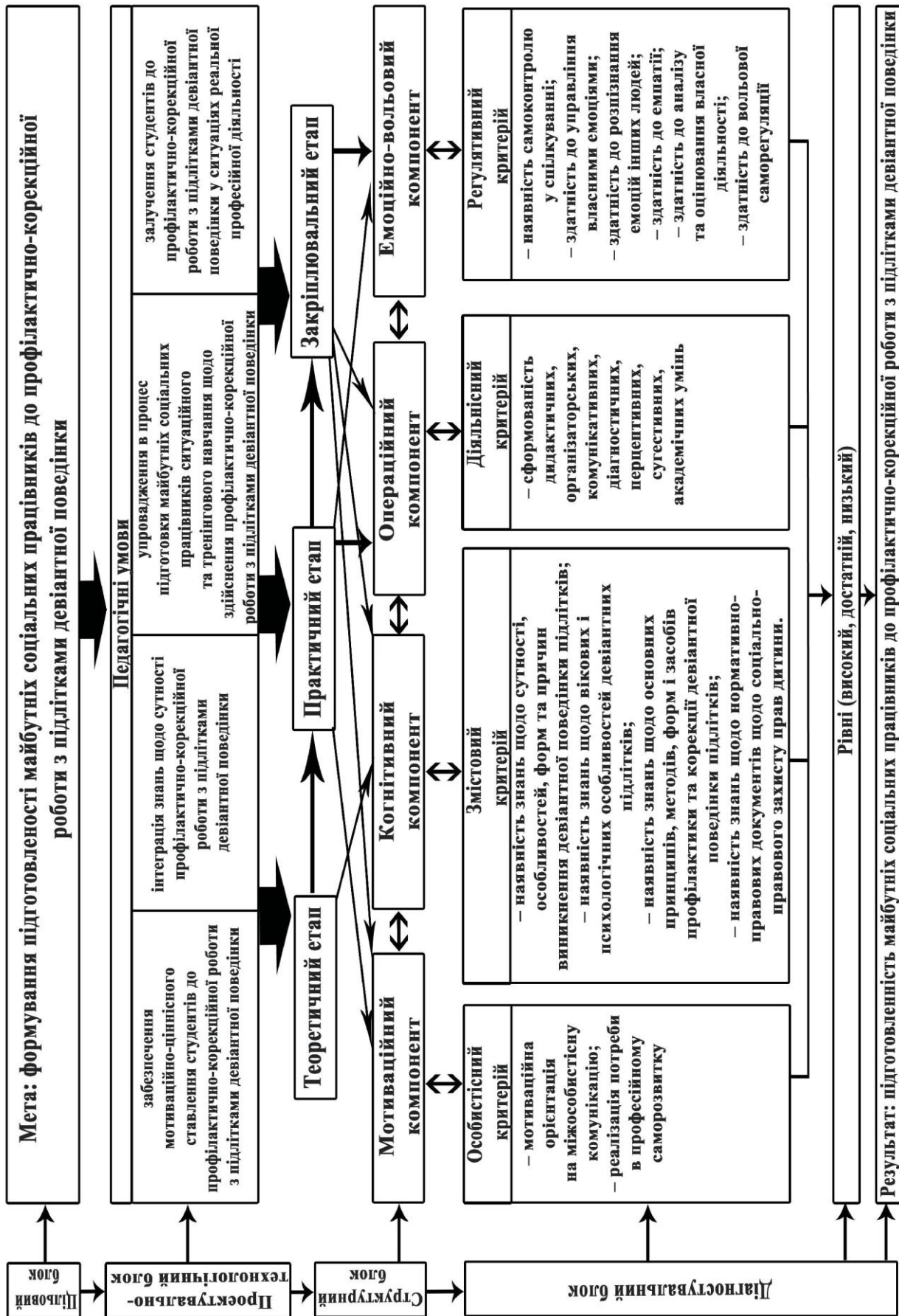

Рис. 1. Педагогічна модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки

містить цільовий, проектувально-технологічний, структурний і діагностувальний блоки. Так, цільовий блок визначає мету педагогічного експерименту, спрямованого на формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у процесі їхньої професійної підготовки у ВНЗ; проектувально-технологічний блок представлений сукупністю педагогічних умов і послідовністю етапів формування досліджуваного феномена; структурний блок презентує структуру підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; у діагностувальному блоці відображено критеріальний апарат діагностування досліджуваної підготовленості відповідно до її структури, рівні її сформованості, а також результат формувального етапу експериментально-дослідної роботи, який вбачаємо у сформованості в майбутніх соціальних працівників підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Запропоновані педагогічні умови і педагогічна модель формування досліджуваної підготовленості майбутніх соціальних працівників лягли в основу формувального етапу експерименту і були реалізовані в межах спеціально розробленого тренінг-курсу «Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки».

Формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки відбувалося в три етапи. *Перший етап* – теоретичний – мав на меті систематизацію та узагальнення знань студентів щодо сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей девіантних підлітків; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини (відповідно до складових когнітивного компонента досліджуваної підготовленості). Цей етап відбувався в межах лекційних занять (аудиторна робота) та самостійної роботи студентів (позааудиторна робота). *Другий етап* – практичний – мав на меті формування вмінь і якостей, необхідних майбутнім соціальним працівникам для виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Цей етап відбувався в межах практичних і тренінгових занять (аудиторна робота), а також самостійної роботи студентів (позааудиторна робота). Так, на практичних заняттях вирішували ситуаційні завдання (кейси), спрямовані на формування дидактичних, організаторських, комунікативних, діагностичних, перцептивних, сугестивних та академічних умінь, необхідних для виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (відповідно до складових операційного компонента досліджуваної підготовленості). Тренінгові заняття передбачали виконання спеціально підібраних тренінгових вправ, спрямованих на формування в майбутніх соціальних працівників мотиваційної зорієнтованості на міжособистісну комунікацію; самоконтролю у спілкуванні; здатності до управління власними емоціями, розпізнання емоцій інших людей, емпатії; здатності до аналізу та оцінювання власної діяльності; до вольової саморегуляції; дозволяли студентам

реалізувати свої потреби в професійному саморозвитку (відповідно до складових мотиваційного і емоційно-вольового компонентів досліджуваної підготовленості).

Третій етап – закріплювальний – мав на меті закріплення здобутих на попередніх етапах знань, умінь і якостей у процесі реальної професійної діяльності. Цей етап відбувався в межах практичних занять, які проводили зі студентами соціальні працівники на базі соціальних служб, клієнтами яких є підлітки девіантної поведінки; волонтерської діяльності майбутніх соціальних працівників з виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (позааудиторна робота).

Щодо співвідношення зазначених етапів формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки та відповідних *педагогічних умов*, то слід зазначити, що реалізація першої педагогічної умови (забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки) відбувалася впродовж усіх етапів; другої педагогічної умови (інтеграція знань щодо сутності профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки) – переважно впродовж теоретичного етапу; третьої педагогічної умови (упровадження в процес підготовки майбутніх соціальних працівників ситуаційного та тренінгового навчання щодо здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки) – впродовж практичного та закріплювального етапів (практичні заняття на базі соціальних служб); четвертої педагогічної умови (залучення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ситуаціях реальної професійної діяльності) – впродовж закріплювального етапу.

У третьому розділі – *«Результати експериментального дослідження процесу формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»* – схарактеризовано критерії, показники та рівні підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; презентовано методiku діагностування досліджуваної підготовленості; проаналізовано результати констатувального і прикінцевого зрізів щодо сформованості досліджуваної підготовленості в майбутніх соціальних працівників.

Критеріями сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки обрано: особистісний, змістовий, діяльнісний і регулятивний. Так, *особистісний критерій* відповідав мотиваційному компоненту в структурі підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки та дозволяв виявити наявність у студентів ціннісно-мотиваційного підґрунтя до такої роботи. Показниками особистісного критерію виступили: мотиваційна зорієнтованість на міжособистісну комунікацію; реалізація потреби в професійному саморозвитку. *Змістовий критерій*, зумовлений наявністю знань, необхідних для здійснення такої роботи, відповідав когнітивному компоненту досліджуваної підготовленості. Показниками змістового критерію виступили: наявність знань щодо сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної

поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей девіантних підлітків; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини. *Діяльнісний критерій* відповідав операційному компоненту підготовленості та передбачав оволодіння студентами комплексом взаємопов'язаних умінь, необхідних для проведення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Показниками діяльнісного критерію виступили: сформованість дидактичних, організаторських, комунікативних, діагностичних, перцептивних, сугестивних, академічних умінь. Емоційно-вольовому компоненту підготовленості до профілактично-корекційної роботи відповідав *регулятивний критерій*, зумовлений здатністю майбутніх соціальних працівників до рефлексії та самоуправління в процесі взаємодії з підлітками девіантної поведінки. Показниками регулятивного критерію виступили: наявність самоконтролю у спілкуванні, здатність до управління власними емоціями, здатність до розпізнання емоцій інших людей, здатність до емпатії, здатність до аналізу та оцінювання власної діяльності, здатність до вольової саморегуляції тощо.

На підставі визначених критеріїв і показників було схарактеризовано рівні підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки: високий, достатній і низький.

Так, до майбутніх соціальних працівників з *високим рівнем* підготовленості до профілактично-корекційної роботи віднесено студентів, які володіють конкретними еталонами комунікації, завдяки чому адекватно сприймають і розуміють партнерів. Їхні міжособистісні комунікації завжди відповідають загальним морально-етичним вимогам, а досягнення компромісу забезпечується поєднанням різноманітних переговорних стратегій. Майбутні соціальні працівники цього рівня досліджуваної підготовленості усвідомлюють необхідність професійного саморозвитку, постійно розвиваються і намагаються успішно реалізуватись у соціальній роботі в цілому та в профілактично-корекційній роботі з підлітками девіантної поведінки, зокрема. Студенти з високим рівнем досліджуваної підготовленості володіють точними, глибокими, повними знаннями, необхідними для здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Вони добре обізнані з сутністю, особливостями, формами та причинами виникнення такої поведінки, психологічними особливостями підліткового віку. Володіють основними принципами, методами, формами і засобами профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків. Виявляють знання нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини. В них наявні вміння та навички, необхідні для здійснення корекційно-профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки, які застосовуються правильно, якісно, творчо. Студенти з високим рівнем підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки постійно слідкують за собою, управляють проявом власних емоцій та уникають непередбачуваних ситуацій спілкування. Вони здатні стримувати власні негативні емоції, не переносять свого поганого настрою на партнерів по спілкуванню. Здатні ідентифікувати емоції інших людей за їх зовнішніми проявами з урахуванням їх причин, що робить комунікацію з підлітками

девіантної поведінки ефективною. Чуйні до потреб і проблем інших людей, великодушні, дружелюбні, щиро ставляться до клієнтів соціальної роботи і швидко встановлюють з ними контакти. Зазвичай здатні прогнозувати розвиток ситуації комунікації. Майбутні соціальні працівники з високим рівнем досліджуваної підготовленості усвідомлюють, що аналіз власної діяльності як процес осмислення набутого досвіду є інструментом подолання труднощів, які виникають під час діяльності, а також стимулом для самовдосконалення. Аналіз власної діяльності вибудовують з позиції критичного ставлення до неї. Вони здатні об'єктивно прогнозувати процес профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, здійснювати порівняльний аналіз отриманих результатів для подальшого планування такої роботи, узагальнювати та систематизувати отриману інформацію. Їхнє усвідомлення себе як професійного соціального працівника базується на самопізнанні і здійснюється шляхом самоконтролю, самодіагностики, самооцінки тощо. Вони емоційно усталені, впевнені в собі, здатні опановувати власну поведінку в різних ситуаціях та усвідомлено управляти власними діями, станами, контролювати свої вчинки. Вони добре рефлектують особисті мотиви, планомірно реалізують свої наміри, вміють розподіляти зусилля, дієві, працездатні, активно намагаються виконати заплановане, поважають соціальні норми.

Достатній рівень підготовленості до профілактично-корекційної роботи притаманний майбутнім соціальним працівникам, які володіють певними навичками міжособистісної взаємодії з підлітками девіантної поведінки і конкретними еталонами комунікації, але не завжди здатні розкрити справжні причини такої поведінки, і, як наслідок, адекватно сприйняти та зрозуміти їх. Недостатньо володіють комплексом необхідних переговорних стратегій, що заважає досягненню компромісів у процесі міжособистісної комунікації з підлітками-девіантами. Відповідність міжособистісної комунікації загальним морально-етичним вимогам залежить від складності ситуації спілкування. Студенти цього рівня досліджуваної підготовленості обізнані з мотиваційними чинниками професійного саморозвитку, усвідомлюють їх, але не мають укладеної системи саморозвитку. Потреба в професійному саморозвитку не завжди реалізується. Вони володіють здебільшого правильними знаннями, необхідними для здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, проте ці знання недостатньо повні та глибокі, недостатньо усвідомлені та мають ситуативний характер. Такі студенти мають уявлення щодо сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної поведінки підлітків, їхніх вікових і психологічних особливостей. Прояв знань основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків залежить від навчально-професійної ситуації. Не усвідомлюють необхідності знань нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини для виконання професійної діяльності. У них наявні основні вміння та елементарні навички, необхідні для здійснення корекційно-профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки, але ці вміння та навички виявляються повільно. Майбутні соціальні працівники з достатнім рівнем підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки зазвичай співвідносять свої реакції з поведінкою співрозмовника, проте

ефективність управління проявом власних емоцій залежить від передбачуваності ситуації спілкування. Такі студенти зазвичай стримують власні негативні емоції, не переносять свого поганого настрою на партнерів по спілкуванню, обізнані зі способами управління власними емоціями, але не володіють навичками їх застосування у процесі міжособистісної комунікації. Ідентифікацію емоцій інших людей будують переважно за їхніми зовнішніми проявами, без урахування причин їх виникнення, що знижує ефективність комунікації з підлітками девіантної поведінки. Уважні при спілкуванні, намагаються зрозуміти більше, ніж висловлено словами, проте не завжди здатні прогнозувати розвиток ситуації комунікації. Студенти з достатнім рівнем досліджуваної підготовленості здатні до самоаналізу професійної діяльності, проте потребують допомоги під час аналізу та планування профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, не повною мірою використовують аналіз результатів для планування подальшої роботи з ними. Мають утруднення щодо узагальнення та систематизації отриманої інформації. Усвідомлюють необхідність визначення проблем та недоліків у роботі, але не завжди роблять правильні висновки й адекватно використовують їх в аналізі власної діяльності. Студенти цього рівня підготовленості переважно емоційно усталені, впевнені в собі, зазвичай здатні опановувати власну поведінку та усвідомлено управляти власними діями, станами, контролювати свої вчинки. Зазвичай вони рефлектують особисті мотиви, але не завжди планомірно реалізують свої наміри і розподіляють зусилля, дотримуються соціальних норм. Можливі альтернативи відволікають таких студентів на шляху до цілі.

Низький рівень підготовленості до профілактично-корекційної роботи засвідчують майбутні соціальні працівники, які не усвідомлюють необхідності набуття навичок міжособистісної взаємодії з підлітками девіантної поведінки, оволодіння конкретними еталонами комунікації. Розкриття справжніх причини девіантної поведінки відбувається в них інтуїтивно, а необхідні для досягнення компромісу переговорні стратегії у процесі комунікації майже не застосовуються. Підлітки девіантної поведінки сприймаються такими соціальними працівниками не завжди адекватно, що ускладнює порозуміння. Дотримання загальних морально-етичних вимог у процесі міжособистісної комунікації з підлітками-девіантами визначається умовами ситуації спілкування. Студенти цього рівня досліджуваної підготовленості недостатньо обізнані з мотиваційними чинниками професійного саморозвитку, не усвідомлюють їх і не мають укладеної системи саморозвитку. Потреба в професійному саморозвитку зазвичай відсутня. Для цього рівня характерні здебільшого поверхневі знання, необхідні для здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Такі студенти не усвідомлюють значущості знань щодо сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної поведінки підлітків, їхніх вікових і психологічних особливостей. Майже не володіють основними принципами, методами, формами і засобами профілактики та корекції поведінки підлітків-девіантів. Поверхнево ознайомлені з нормативно-правовими документами щодо соціально-правового захисту прав дитини. У них наявні елементарні вміння, проте вибір шляхів щодо корекції та профілактики поведінки підлітків-девіантів здійснюється інтуїтивно.

Практичні навички щодо здійснення такої роботи майже відсутні. Майбутні соціальні працівники, віднесені до низького рівня підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, зазвичай не співвідносять свої реакції з поведінкою співрозмовника і не слідкують за собою у процесі спілкування. Такі студенти зазвичай не стримують власні негативні емоції і можуть переносити свій поганий настрій на партнерів по спілкуванню, ознайомлені зі способами управління власними емоціями, але не усвідомлюють необхідності їх застосування у процесі міжособистісної комунікації. Не завжди здатні ідентифікувати емоції інших людей за їх зовнішніми проявами, не усвідомлюють необхідності врахування причин прояву цих емоцій, що робить комунікацію з підлітками девіантної поведінки малоефективною. Мають утруднення щодо встановлення контактів з клієнтами соціальної роботи, не розуміють емоційних проявів у їх вчинках, не виявляють зацікавленості у спілкуванні та не здатні прогнозувати розвиток ситуації спілкування. Майбутні соціальні працівники з низьким рівнем досліджуваної підготовленості не усвідомлюють необхідності пізнання себе як професійного соціального працівника, аналізу власної діяльності тощо. Переважно не здатні до об'єктивного виявлення наявних труднощів. Аналіз власної діяльності має спонтанний характер, самоконтроль відбувається інтуїтивно. Студенти цього рівня підготовленості емоційно неусталені, невпевнені у собі, спонтанні, імпульсивні, мають неусталені наміри, підвищену лабільність, що може призвести до непослідовної поведінки, вільного трактування соціальних норм тощо. Їхня рефлексивність низька, а загальне тло активності знижене.

Для визначення рівнів підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки було розроблено відповідну методику діагностування, що складалася з апробованих методик: «Діагностика мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях», «Діагностика реалізації потреб у саморозвитку», «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Шнайдер), «Діагностика емоційного інтелекту» (Н. Холл), «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії», «Дослідження вольової саморегуляції» (А. В. Зверькова, Є. В. Ейдман), а також спеціально розроблених тесту успішності та ситуаційних завдань. Застосування математичного апарату дозволило виявити загальний рівень сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки за відомими рівнями сформованості окремих показників.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки в експериментальній (ЕГ) і контрольній (КГ) групах на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту представлено в таблиці 1.

На прикінцевому етапі експерименту було зафіксовано 75,23% майбутніх соціальних працівників ЕГ та 41,82% студентів КГ з високим рівнем підготовленості. На цьому етапі в ЕГ та КГ було виявлено відповідно по 6,88% і 37,73% студентів з достатнім та 17,89% і 20,45% – з низьким рівнем. Статистична обробка отриманих кількісних результатів оцінювання рівнів сформованості підготовленості студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками

девіантної поведінки засвідчила статистичну значущість позитивних зрушень щодо її формування в студентів ЕГ.

Таблиця 1

Розподіл студентів (у %) за рівнями сформованості підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту

Рівні	ЕГ		КГ	
	констатувальний зріз	прикінцевий зріз	констатувальний зріз	прикінцевий зріз
Високий	33,49	75,23	32,27	41,82
Достатній	28,90	6,88	39,10	37,73
Низький	37,61	17,89	28,64	20,45

Як засвідчують дані таблиці 1, на констатувальному етапі експерименту було виявлено 33,49% студентів ЕГ і 32,27% майбутніх соціальних працівників КГ з високим рівнем досліджуваної підготовленості. На цьому етапі експерименту зафіксовано відповідно по 28,90% і 39,10% студентів з достатнім і 37,61% і 28,64% – з низьким рівнем підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Статистичний аналіз результатів діагностування засвідчив відсутність на констатувальному етапі експерименту статистично значущої різниці в КГ та ЕГ щодо сформованості в майбутніх соціальних працівників зазначеної підготовленості.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження було спрямоване на вивчення теоретичних засад формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки в процесі професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Було виявлено специфіку соціальної роботи з профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; визначено педагогічні умови й розроблено педагогічну модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; розроблено методику діагностування рівнів досліджуваної підготовленості.

1. Підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки визначаємо як їхню інтегративну характеристику, що базується на комплексі здобутих у процесі професійної підготовки знань, умінь, навичок, якостей і передбачає їхню придатність і здатність до виправлення та попередження відхилень у поведінці підлітка, переорієнтації його системи цінностей, розширення соціальних зв'язків, формування позитивного соціального досвіду, залучення до виконання соціальних вимог, запобігання перетворенню девіантної поведінки у злочинну. У структурі підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки виокремлено мотиваційний (виражає спрямованість на вивчення та оволодіння знаннями, вміннями і навичками

профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки), когнітивний (зумовлений знаннями щодо сутності та специфіки профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки), операційний (відображає професійно значущі вміння і навички з профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки) та емоційно-вольовий (характеризує здатність до саморегуляції та керування своїм емоційним станом, спроможність аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності) компоненти.

Девіантну поведінку визначено як таку, що виникає як реакція людини на певні соціальні умови, характеризується невідповідністю офіційно встановленим або діючим у даному суспільстві нормам чи стандартам, внаслідок чого відбувається їх порушення.

Підлітками девіантної поведінки вважаємо осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, відхилення від загальноприйнятих норм поведінки яких корегуються соціальними службами.

Профілактично-корекційну роботу з підлітками девіантної поведінки розуміємо як вид професійної діяльності соціальних працівників, спрямованої на виправлення наявних і попередження можливих відхилень у поведінці підлітка шляхом підвищення рівня його соціальної адаптації, що передбачає: переорієнтацію його мотиваційної сфери та системи цінностей; розкриття особистісного потенціалу; розширення соціальних зв'язків; формування позитивного соціального досвіду; залучення до виконання соціальних вимог. Профілактично-корекційна робота передбачає також запобігання перетворенню девіантної поведінки підлітків у злочинну.

Професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки розглядаємо як цілеспрямований процес формування в них знань, умінь, навичок, якостей і практичного досвіду, необхідних для успішного вирішення завдань професійної соціальної роботи з означеною категорією клієнтів.

2. Критеріями сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки було обрано: особистісний (показники: мотиваційна зорієнтованість на міжособистісну комунікацію; реалізація потреби в професійному саморозвитку), змістовий (показники: наявність знань щодо сутності, особливостей, форм та причин виникнення девіантної поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей девіантних підлітків; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини), діяльнісний (показники: сформованість дидактичних, організаторських, комунікативних, діагностичних, перцептивних, сугестивних, академічних умінь), регулятивний (показники: наявність самоконтролю у спілкуванні; здатність до управління власними емоціями; здатність до розпізнання емоцій інших людей; здатність до емпатії; здатність до аналізу та оцінювання власної діяльності; здатність до вольової саморегуляції). На підставі визначених критеріїв і показників схарактеризовано рівні сформованості підготовленості майбутніх соціальних працівників до

профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (високий, достатній, низький), розроблено методику їх діагностування.

3. Педагогічними умовами формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки виступили: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; інтеграція знань щодо сутності профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; упровадження в процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників ситуаційного та тренінгового навчання щодо здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; залучення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ситуаціях реальної професійної діяльності.

Педагогічна модель формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки віддзеркалює зміст експериментально-дослідної роботи і представлена цільовим, проектувально-технологічним, структурним і діагностувальним блоками. Так, цільовий блок відображає мету педагогічного експерименту, спрямованого на формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у процесі їхньої професійної підготовки у ВНЗ; проектувально-технологічний блок представлений сукупністю педагогічних умов та послідовністю етапів формування досліджуваного феномена; структурний блок презентує структуру підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; у діагностувальному блоці відображено критеріальний апарат діагностування досліджуваної підготовленості відповідно до її структури, рівні її сформованості, а також результат формувального етапу експериментально-дослідної роботи, який убачаємо у сформованості в майбутніх соціальних працівників підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

4. Діагностування на прикінцевому етапі експерименту засвідчило, що кількість майбутніх соціальних працівників з високим рівнем досліджуваної підготовленості в експериментальній групі зросла від 33,49% до 75,23%; контрольних – від 32,27% до 41,82%. Кількість майбутніх соціальних працівників експериментальної групи, які виявили достатній рівень підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, зменшилася з 28,90% до 6,88%, а в контрольній – від 39,10% до 37,73%. Кількість майбутніх соціальних працівників з низьким рівнем означеної підготовленості в експериментальній групі зменшилася з 37,61% до 17,89%, тоді як у контрольній групі – з 28,64% до 20,45%. Статистична обробка отриманих кількісних результатів оцінювання рівнів сформованості підготовленості студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки засвідчила статистичну значущість позитивних зрушень щодо її формування в майбутніх соціальних працівників.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в організації цілеспрямованої професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з іншими категоріями клієнтів соціальної роботи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Волошенко М. О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки як предмет наукового дослідження / М. О. Волошенко // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – 2014. – Вип. 704. – С. 24–30.
2. Волошенко М. О. Соціально-педагогічний аспект проблеми девіантної поведінки підлітків / М. О. Волошенко // Проблеми емпіричних досліджень, 2014. – Вип. 9. – С. 211–216.
3. Волошенко М. О. Стан професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 66. – С. 426–429.
4. Волошенко М. О. Аналіз феномена «підготовленість соціального працівника» в аспекті профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2015. – № 1 (48). – С. 68–71.
5. Волошенко М. О. Результати педагогічного дослідження з формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наук. праць. – 2015. – № 3 (50). – С. 34–37.
6. Волошенко М. О. Підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки / М. О. Волошенко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. 2015. – Вип. 1–2. – С. 24–31.
7. Волошенко М. О. Концептуальні засади підготовленості майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності / М. О. Волошенко, В. В. Корнєшук // Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology. 2015. – III(28), Issue : 55, – P. 25–27.
8. Волошенко М. А. Проблемы подготовки социальных работников в Украине / М. А. Волошенко // Матеріали Другої міжнародної наук.–практ. конф. [«Актуальні дослідження в соціальній сфері»], (Одеса, 15 жовтня 2013 р.). – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2013. – С. 31–33.
9. Волошенко М. А. Девиантное поведение детей и роль семьи / М. А. Волошенко // Матеріали Третьої міжнародної наук.-практ. конф. [«Актуальні дослідження в соціальній сфері»], (Одеса, 15 травня 2014 р.). – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2014. – С. 71–73.
10. Волошенко М. О. Пілотне дослідження підготовленості працівників соціальних служб до профілактично-корекційної роботи з девіантними підлітками / М. О. Волошенко // Матеріали Четвертої міжнародної наук.-практ. конф. [«Актуальні дослідження в соціальній сфері»], (Одеса, 17 листопада 2014 р.). – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2014. – С. 43–45.

11. Волошенко М.О. Аналіз педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності / М. О. Волошенко // Матеріали П'ятої всеукраїнської наук.-практ. конф. [«Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», (Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.). – Ч. IV. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. – С. 20-23.

12. Волошенко М. О. Підготовленість до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки як результат підготовки майбутніх соціальних працівників у ВНЗ / М. О. Волошенко // Матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. [«Соціальна політика : концепції, технології, перспективи»], (Київ, 21-24 квітня 2015 р.). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – С. 23–24.

13. Волошенко М. О. Емоційний інтелект майбутніх соціальних працівників: результати діагностування / М. О. Волошенко // Матеріали П'ятої міжнародної наук.-практ. конф. [«Актуальні дослідження в соціальній сфері»], (Одеса, 25 травня 2015 р.). – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2015. – С. 28–31.

14. Волошенко М. О. Комунікація в аспекті професійної соціальної роботи / М. О. Волошенко // Матеріали XI міжнародної наук.-практ. конф. [«Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління»], (Маріуполь, 5 червня 2015 р.). – Маріуполь : ДонДУУ, 2015. – С. 40–42.

15. Волошенко М. О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки : навч. посіб. до тренінг-курсу / М. О. Волошенко, В. В. Корнєшук. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2015. – 130 с.

Анотація

М. О. Волошенко «Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Одеський національний політехнічний університет, МОН України. – Одеса, 2016.

У дисертації вперше розкрито сутність феномена «підготовленість майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки»; виявлено структуру підготовленості майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, яку утворюють мотиваційний, когнітивний, операційний та емоційно-вольовий компоненти; вказано критерії підготовленості майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (особистісний, змістовий, діяльнісний, регулятивний) і їх показники; схарактеризовано рівні досліджуваної підготовленості (високий, достатній, низький); визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови формування підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, а саме: забезпечення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; інтеграція знань щодо сутності профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; упровадження в процес

професійної підготовки майбутніх соціальних працівників ситуційного та тренінгового навчання щодо здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; залучення студентів до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки у ситуаціях реальної професійної діяльності.

Ключові слова: майбутній соціальний працівник, професійна підготовка, підготовленість, профілактично-корекційна робота, підлітки девіантної поведінки, педагогічні умови, педагогічна модель.

Аннотация

М. А. Волошенко «Профессиональная подготовка будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Одесский национальный политехнический университет, МОН Украины. – Одесса, 2016.

В диссертации теоретически обоснованы и экспериментально апробированы педагогические условия и педагогическая модель формирования подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения. Впервые определена сущность феномена «подготовленность будущего социального работника к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения» как интегративная характеристика, основанная на комплексе полученных в процессе профессиональной подготовки знаний, умений, навыков, качеств и предполагающая его пригодность и способность к исправлению и предупреждению отклонений в поведении подростков, переориентации их системы ценностей, расширению социальных связей, формированию положительного социального опыта, привлечению к выполнению социальных требований, предотвращению перехода девиантного поведения в преступное. Структуру подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения составляют: мотивационный, когнитивный, операционный и эмоционально-волевой компоненты. Мотивационный компонент предполагает направленность на получение и овладение знаниями, умениями и навыками профилактико-коррекционной работы с подростками девиантного поведения. Когнитивный компонент обусловлен знаниями о сущности и специфике такой работы. Операционный компонент характеризуется профессионально значимыми умениями и навыками профилактико-коррекционной работы с подростками девиантного поведения. Эмоционально-волевой компонент отображает способность будущего социального работника к саморегуляции и управлению своим эмоциональным состоянием, а также к анализу и оцениванию результатов своей деятельности.

Критериями сформированности подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения выбрано: личностный, содержательный, деятельностный и регулятивный.

Личностный критерий характеризовался такими показателями: мотивационная ориентация на межличностную коммуникацию, реализация потребности в профессиональном саморазвитии. Показателями содержательного критерия выступили: наличие знаний о сущности, особенностях, формах и причинах возникновения девиантного поведения у подростков; возрастных и психологических особенностях девиантных подростков; основных принципов, методов, форм и средств профилактики и коррекции девиантного поведения подростков; нормативно-правовых документов, регламентирующих социально-правовую защиту прав ребёнка. Деятельностный критерий представлен такими показателями, как сформированность дидактических, организаторских, коммуникативных, диагностических, перцептивных, суггестивных и академических умений. Показателями регулятивного критерия выступили: наличие самоконтроля в общении, способность к управлению своими эмоциями, способность распознавать эмоции других людей, способность к эмпатии, способность к анализу и оцениванию своей деятельности, а также способность к волевой саморегуляции.

На основании указанных критериев и показателей охарактеризованы уровни сформированности подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения (высокий, достаточный, низкий), разработано методiku их диагностирования.

Педагогическими условиями подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения в исследовании выступили: обеспечение мотивационно-ценностного отношения студентов к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения; интеграция знаний о сущности такой работы; внедрение в процесс профессиональной подготовки будущих социальных работников ситуационного и тренингового обучения по осуществлению профилактико-коррекционной работы с подростками девиантного поведения; привлечение студентов к выполнению указанной работы в ситуациях реальной профессиональной деятельности.

Педагогическая модель формирования подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения состояла из целевого, проектно-технологического, структурного и диагностического блоков. Так, целевой блок отображал цель педагогического эксперимента, направленного на формирование подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения в процессе их профессиональной подготовки в ВУЗе; проектно-технологический блок представлен совокупностью педагогических условий и этапов формирования исследуемого феномена; структурный блок отображал структуру подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения; в диагностическом блоке отображены критериальный аппарат диагностирования

исследуемой подготовленности в соответствии с её структурой, уровни её сформированности, а также результат формирующего этапа экспериментально-исследовательской работы, который состоял в сформированности подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения.

Статистическая обработка полученных количественных результатов диагностирования уровней сформированности подготовленности будущих социальных работников к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения показала статистическую значимость позитивных сдвигов в её формировании.

Ключевые слова: будущий социальный работник, профессиональная подготовка, подготовленность, профилактико-коррекционная работа, подростки девиантного поведения, педагогические условия, педагогическая модель.

Annotation

M. O. Voloshenko «Professional training of would-be social workers for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior». – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Pedagogy, Specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – Odessa National Polytechnic University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odessa, 2015.

The thesis is the first to research into the phenomenon essence of “a would-be social worker's preparedness for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior”; reveals the training structure of would-be social workers for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior, which constitutes motivational, cognitive, operational and emotional-volitional components; specified criteria of training of would-be social workers for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior (personal, contents, activity, regulatory) and their performance; the author determines the level of preparedness (high enough, low); defines scientific and pedagogical conditions of preparedness formation of would-be social workers for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior, namely, providing motivational-value treatment of students to be ready for preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior; integration of knowledge about the nature of preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior; introduction into the process of would-be social workers' training, situational training and education to implement the preventive and remedial work with adolescents of deviant behavior; encouraging students to do preventive and corrective work with adolescents of deviant behavior in real professional situations

Key words: would-be social worker training, preparedness, prevention and correction, adolescents of deviant behavior, pedagogical conditions, pedagogical model.

Підписано до друку 10.03.2016.

Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60х88/16 Зам. № 1012/16

Наклад 100 прим.

Надруковано у ФОП Бондаренко М.О.

м. Одеса, вул. В.Арнаутська, 60

т. +38 0482 35 79 76

info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.

